

ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

УДК 391.687

Ташкулова Ш.Б.

к.филос.н., доц. Кыргызско-Узбек. Межд. универ. им. Б.Сыдыкова, Кыргызская Республика

КЫРГЫЗ АЯЛДАРЫНЫН САЛТТУУ КИЙИМДЕРИ (ТҮШТҮК АЙМАГЫНЫН МИСАЛЫНДА)

Бул жумушта изилдөөнүн предмети болуп терең философияны өз ичине камтыган салттуу кийимдер эсептелинет. Изилдөөнүн максаты- салттуу кийимдерди сактап (жасап) келе жаткан улуу муундун өкүлдөрү менен жааштарды байланыштыруу аркылуу терең тарыхы бар мурастардын сакталуусуна жана жайылуусуна салым кошуу. Кыргыз элинин байыртадан бери өнүгүп келген маданиятын, руханий дүйнөсүн, көркөм ой жүгүртүүсүн, улуттук мүнөзүн ар бир инсан ыйык мурас, тарыхый дарек катары кабылдап изденүүсү өткөн доор менен азыркы мезгилди тогоштуруп, келечек жолун аныктоого, улуттук дөөлөтүбүздү сактап калууда кийим өзгөчө орунду ээлегени тастыкталды. Салттуу билимдер жөнүндө оозеки маалымат алуу менен кийимдерди салттуу ыкмада үлгүсүн жасап көрсөтүү изилдөөнүн методу болуп саналат. Кыргыз элинин жашоо турмушу, каада-салты жана салтуу кийимдерди кийүү тартибинде улуттук баалуулуктарды өз ичине камтыганы далилденди. Салттуу кийимдер өзгөчө аялзатынын ден-соолугуна мыкты кам көрүү менен бирге терең философияны, каада-салтты өз ичине камтыганын көрүүгө болот. Жумуштун материалдары жогорку окуу жайлардын студенттерине жана чыгармачыл инсандарга, мектеп окуучуларына пайдаланууга сунушталат.

Негизги сөздөр: тарых; салттуу кийимдер; аймактык өзгөчөлүктөр; каада-салттар; чеберлер; кийим кийүү маданияты; көчмөн жашоо; мал чарбачылык; жасоо ыкмалары; устат-шакирт.

ТРАДИЦИОННАЯ ОДЕЖДА КЫРГЫЗСКИХ ЖЕНЩИН (НА ПРИМЕРЕ ЮЖНОГО РЕГИОНА)

В данной работе было проведено исследование традиционной одежды, включающей в себя глубокую философию как элемент предмета исследования. Цель исследования – способствовать сохранению и распространению наследия с глубокой историей путем объединения представителей старшего поколения, хранящих (изготавливающих) традиционную одежду. Подтверждено, что поиск культуры, духовного мира, художественного мышления, национального характера кыргызов, складывающегося с древнейших времен, как сакральное наследие, исторический адрес, связывает прошлое с настоящим, определяет будущее. путь и сохраняет нашу национальную идентичность. Метод исследования заключается в изготовлении выкроек одежды традиционным способом путем получения устной информации о традиционных знаниях. Доказано, что образ жизни, обычаи и порядок ношения традиционной одежды кыргызов несут в себе национальные ценности. Видно, что традиционная одежда содержит в себе глубокую философию и традиции наряду с лучшей заботой о женском здоровье. Рабочие материалы рекомендованы к использованию студентам вузов и творческим людям, школьникам.

Ключевые слова: история; традиционная одежда; региональные особенности; обычаи; ремесленники; культура одежды; кочевая жизнь; животноводство; способы изготовления; мастер-классы.

TRADITIONAL CLOTHES OF KYRGYZ WOMEN (IN THE EXAMPLE OF THE SOUTHERN REGION)

In this work, an investigation was carried out on traditional clothing that incorporates deep philosophy as an element of the research subject. The purpose of the study is to contribute to the preservation and dissemination of heritage with a deep history by connecting the representatives of the older generation who keep (make) traditional clothes. It has been confirmed that the search for the culture, spiritual world, artistic thinking, national character of the Kyrgyz people, which has developed since ancient times, as a sacred

heritage, a historical address, connects the past with the present, determines the future path, and preserves our national identity. The method of research is to make patterns of clothes in a traditional way by getting oral information about traditional knowledge. It has been proven that the Kyrgyz people's lifestyle, customs, and the order of wearing traditional clothes contain national values. It can be seen that traditional clothes contain a deep philosophy and traditions along with the best care of women's health. Work materials are recommended for use by students of higher education institutions and creative people, schoolchildren.

Keywords: *history; traditional clothing; regional characteristics; customs artisan; clothing culture; nomadic life; animal husbandry; manufacturing methods; master classes.*

Кийим – бул тарых. Көптөгөн тарыхты изилдөөчүлөр, этнографтар, өнөр адамдары (дизайнерлер) бул кийимдер аркылуу адамдын жаралуу доорунан баштап кызыгып, азыркы күнгө чейин үйрөнүүгө далаалат кылып келишет. Кийим жасалуу этабынан баштап колдонуу тартибине чейин көптөгөн маалыматты өз ичине камтып турат. 2018-жылы National Geographic журналынын фотографы Крис Рейнир биздин топтомду (коллекцияны) журналга чыгаруу үчүн сүрөткө тартып жарыялаган. Ал өз тажрыйбасы менен бөлүшүп, акыркы жыйырма жылда кийим аркылуу көптөгөн улуттардын тарыхын изилдеп жүргөнүн билдирген. Дагы бир Россиялык изилдөөчү Владимир Галкин да көптөгөн өлкөлөргө барып алардын тарыхын кийим аркылуу чагылдырганга аракет жасап келет. Демек, кийим жөн гана кездеме же буюм эмес, өз ичине түрдүү маалыматтарды камтыганы белгилүү. Кыргыз элинин улуу чыгармаларында улуттук баалуулуктар жана кийимдер сүрөттөлөт. Улуттук баалуулуктар келечек муунга оозеки же жазма түрүндө чыгармалар аркылуу жеткенине тарых күбө. Адамзатка тамак-аштан кийинки эле зарыл нерсе кийим болуп эсептелет. Кийим да доор алмашкан сайын өнүгүп келе жатат. Кийимди кийүү тартиби, колдонуу маданияты өзүнчө чоң искусство. Элибизде жакшы сөз бар кишини кийимине карап тосуп алып, акылына карап узатат деген. Демек, кийим олуттуу роль ойнойт. Бүгүнкү күндөгү психологдордун айтымында адамды биринчи көргөндө 65%, анын сырткы көрүнүшүнө баа берилет дешет. Демек кайсы бир убакта чечүүчү роль ойнойт десек жаңылышпайбыз. Табиятынан адамзат мезгилге карап кийинүүгө муктаж. Кээбир аймакта ар дайым калың кийинишсе, башка жерде жука кийинип жүрүшөт. Төрт мезгил болгон биздин чөлкөмдө мезгил ыргагына карап кийинүү этабы да алмашып турат. Бул биздин бай казынабыздын бири десек болот. Кийим наристе төрөлгөн убактан тартып, улгайганга чейин адам жашоосун коштоп олтурат. Адамдын жаш өзгөчөлөгүнө, жынысына, жашаган аймагына карап түрдүүлүктү калыптандырат. Тээ адам жаралган күндөн тарта жан-жаныбарлардын терисин, жүнүн колдонуп кийим даярдап баштаган күндөн тарта жашоо ыргагы, акыл маданияты менен коштолуп олтуруп бүгүнкү күндө чоң индустрияга айланып калды [1].

Кийим – тарых, искусство. Бул темага кайрылган эчендеген тарыхчылар, илимпоздор бар, алардын эмгеги азыркы ааламдашуу доорунда бизге багыт болуп бере алат. Жеке тажрыйбабыздын негизинде 2010-жылдан тартып кыргыздын салттуу билимдерин изилдөө максатында анализ жүргүзүп келебиз. Талаа материалдарын топтоо менен көөнө өнөрдүн казынасы терең экенине ынанууга аргасыз болосуң, анткени көп маалыматтар жазылбай бирок буюмдун же кийимдин жасалуу ыкмалары эл ичинде таберик буюм катары сакталып калгандары арбын. Уз апаларыбыз, кеменгер аталарыбыз эмне деген шедевр эмгектерди жасап, тарых жаратып кетишкен. Түштүктү түрө кыдырып изилдөө менен эл ичинде асыл казына, баалуу кенчтер сакталып жатканын көрөсүң. Муундан муунга жеткирүүдө кыргыз эли устат шакирт ыкмасын абдан мыкты колдонгон. Ата баласына, эне кызына үйрөтүү менен улуу өнөрлөр эл ичинде жашап келе жатат. Дагы да, “ачыла элек сандыкта бычыла элек кундуз бар” дегендей, кылымдар алмашса да терең тарыхтар, философиялык ойлор жарыкка чыга

берээринө ишеним чоң, анткени технология өнүккөн сайын салттуу ыкмалардын артыкчылыктары бааланып, баасы жогорулай берет.

Кыргыз элинин кийимдеринин тарыхы да абдан терең, ага көптөгөн илимпоздор кайрылып келишкен. Улуттук кийимдер тууралуу элдик оозеки ыр чыгармачылыгында, жомоктордо, тарыхый санжыраларда өтө кызыктуу маалыматтар кездешет. Кыргыздардын салттуу кийимдери жөнүндө кеңири маалымат “Манас” эпосунда да айтылган, баатырлардын кийимдери, алардын жасалыш ыкмасы, кандай убакта кийгендери жөнүндө айтылат. Байыркы дастандын башкы каарманынын жубайы Каныкей Манаска жана анын кырк чоросуна колунан көөрү төгүлгөн усталар менен уздарга өзгөчө сапаттагы материалдардан жоокер кийимдери, согуштук курал жабдыктары укмуштудай сүрөттөлөт. Кыргыздардын заттык маданиятынын пайда болушу, анын ичинен салттуу кийим кечелеринин генезиси байыркы доорго туура келгендиги археологиялык жана этнографиялык маалыматтар менен тастыкталган (биздин заманга чейин I миң жылдыктын ортосу). Кыргыздардын улуттук кийим-кечелери чарбалык өзгөчөлүккө, жашоо образына, жаратылыш-климаттык шартына жараша өрчүгөн жана калыптанган. Мунун негизинде кыргыздардын дээрлик кийим-кечелеринин түрлөрүн жасоодо натуралдык сырьёлор колдонулган. Жаратылыштык жана рельефтик шартына карай натуралай чарбанын, анын ичинен мал чарбасынын үстөмдүгүнөн улам кыргыздарда негизинен жүн сырьёсу иштетилген. XIX кылымдын аягында жүндөн токулган кездемелерди соода-сатыктан алынып келинген кездемелер сүрүп чыгара баштайт. Бирок үй-чарба тиричилик буюмдары дагы деле болсо кустардык жол менен өндүрүлүп турган. Кыргыздарда негизги ийрилүүчү пула жана жүн болуп саналган. Жүндү үй шартында ийрип даярдоо кыргыз аялдарына көнүмүш адат болгон. Ар кандай иш арасында да ийикти колунан түшүрбөй жүн ийрүү менен алек болушуп, андан түрдүү сырткы кийимдерди жасашканы белгилүү [2]. Азыркы күндөгү өнөр ээлери сөзсүз тарыхый булактарга кайрылып, жоголуп бара жаткан баалуулуктарды кайрадан жандантып, жайылтып жатканы кубандырбай койбойт. Улуттук кийимдердин тарыхы узак жолду басып өткөн, анын өнүгүшүнө башка аймактардын да таасири чоң болгону анык. Улуу Жибек жолу аркылуу соода-сатык иштери кызуу жүрүп, соодагерлердин кол-өнөрчүлүк иштерине тийгизген таасири чоң болгон. Айталы, Камчыбектин чапаны кыргыз эли колдонуп келген жүндөн эмес, өзгөчө матадан (материалдан) тигилген. Чапандын кездемеси башка өлкөлөрдөн алынып келгендигин байкоого болот. Демек, Улуу Жибек жолунундагы соода-сатык аркылуу кыргыз кол өнөрчүлүгүнө керектүү нерселер алынып, ал эми жергиликтүү калк тарабынан жасалган буюмдар башка жактарга жөнөтүлүп, соода-сатык иштери байма-бай жүргүзүлүп турган. Азыркы учурда дагы кыргыз уз- чеберлери тарабынан жасалган килем, кийиз, терме жана башка буюмдар башка өлкөлөргө Улуу Жибек жолу аркылуу жөнөтүлүп, алардан боёк, жип жана башка ушул сыяктуу нерселер алынып келинип, соода-сатык алакалары үзгүлтүксүз жүргүзүлүп келет.

Кийим кийүү маданияты элдин жашоо катмарына карап аныкталат, алдыңкы катмар жөнөкөй койдун жүнүнөн даярдашса, жогорку катмар сырттан соода кербендери аркылуу түрдүү баалуу кездемелерден алышып, баалуу кийимдерди даярдашкан.

Кыргыздын элдик кийимдеринин узун тарыхы бар. Алар негизи эки булакка таянып өнүккөн. Алсак элдин турмуш шартынан жана чарбачылыгынан, ошондой эле эстетикалык ыкка, турмуштук керектөөгө ылайыкталып кабыл алынган бөтөн элдик булактан келип чыккан. Байыркы кыргыздардын (энесайлык) кийимдери жөнүндөгү алгачкы маалыматтар Тан династиясынын дооруна тийиштүү кытай булактарында кездешет. «Тан-Шунун» династиялык жазмаларында кыргыздардын төбөлдөрү «кышкысын кундуз тебетей, ал эми

жайкысын алтын алкагы бар, шоңшойгон төбөлүү жана жээги кайрылган калпак, калгандары кийиз калпак кийишет». Кыргыздардын баш кийимдеринин бул мүнөздүү белгилери негизинен XX- кылымдын башталышына чейин сакталып келген [3].

Кылымдар бою көчмөн турмуш шартында калыптанып келген кыргыздын улуттук кийими материалдык жана руханий маданияттын көрүнүшү болуп саналат. Улутту тааниткан салттуу кийимдер элдин мүнөзүн, улуттук белгилерин өзүнө камтып, өнүгүү жолунда тарыхый себептерден улам көптөгөн өзгөрүүлөргө дуушар болуп келген. Кийимдин калыптануу мүнөзүнө бийик тоолуу өлкөнүн аба-ырайы да таасир эткен. Кийимдер көчмөнчүлүгү мал чарбачылык менен кесиптешкен шартка жараша жапайы жана үй айбанаттарынын колго иштелген терилеринен, жука кийизден жана койдун, төөнүн жүндөрүнөн ийрилген жиптеринен колго токулган кездемеден тигилген. Чыгыш Туркестандын, Орто Азиялык хандыктардын майда үй өндүрүштөр, кийинчерээк XIX-кылымдын ортосунан баштап Россиянын фабрикалары чыгарган жүн, кебез жана жибектен токулган шайы, адрас, бейкасам, чыт, мата, сатин, нооту, кымкап, баркыт кездемелерин пайдаланышкан. Салтанатка кийилүүчү кийимдерди сайма жана кооз шырык тигиштерин түшүрүп, аны кундуз менен жээктеп, күмүш, седеп топчуларды кадап, бермет, маржан, шуруларын бастырып кооздошкон. Кыргыздардын кийимдери көчмөн турмушуна, мал чарбачылык жашоо шартына ылайыкташтырып кийгенге ыңгайлуу кенен болгон. Кездеменин энине ылайыктап, өөн чыгарбай коромжусуз жөнөкөй үлгүдө бычып тигишкен.

Кыргыз аялдарынын салттуу кийимдеринин сыры. Кыргыз көчмөндөрүндө аялдардын сулуулугу жана кийими өздөрүнүн туугандарын сыйлоодо көрүнөт. Эгерде кыргыз аялдарынын кийими кооз, татаал жана укмуштуудай саймаланган болсо, бул анын жогорку абалы жана үй-бүлөнүн материалдык абалынын жогору экендигинен кабар берет. Жайыттан жайытка жыл бою малын айдап көчүп жүрүү менен аялдар эң жакшы кийимдерди кийишкен жана жаш келин өзүнүн эң кооз баш кийимин кийген, аны менен кайын журту сыймыктанган. Кыргыз аялдары бүткүл жашоосунда кийимин жана чачын салттуу түрдө убакыттын өтүшү менен статусунун өзгөрүшүнө жараша алмаштырышкан: кичинекей кыз кезинен баштап, андан кийин секелек, келин, эне жана байбиче убагына чейин [4].

Кыргызстан тоолуу өлкө болгондуктан аялдар салттуу кийимдер менен өздөрүнүн ден-соолугун жакшы сактаган. Кээбир кийимдердин баалуулугун карап көрсөк. Аялдардын баалуу баш кийими болгон **кеп такыя** – төрөгөндөн кийин жаактарды тишти ысык сууктан сактаган. Кеп такыянын дагы бир аталышы бул – чач кап. Аты айтып тургандай чачка кап болуп, чачты жаап жүргөн, анткени аялдардын чачы абдан баалуу (аврат) болуп, ар дайым жаап, эч кимге көрсөтүшкөн эмес. Узун көйнөктөр да ысык сууктан сактоо менен терс энергиялардан сактап, аялдардын көркүнө көрк кошуп турган. Кемсел өпкөнү сууктан сактаган, ошон үчүн жаш балдарга сөзсүз кемсел тигип кийгизишкен [5]. Ош облусунун Өзгөн районунун тургуну, улуттук кийимдерди кийип чоңойгон Бүбүайша Арстанбекова апанын айтуусунда кыз төрөлгөндөн тарта турмуш жолуна аттанганга чейинки аруулугун, касиетин, аялзаттык табиятын кыргыз эли анын баш кийимдери аркылуу сактап, ушундай салттар аркылуу алардын кыз-кыял мүнөзүн, адатын, жүрүм-турумун, ургаачылык сыны менен сыпатын турмуштун чоң жолуна калыптап, ошону менен тарбия-таалимди терең сиңирип коюшчу экен. Илгерки убакта кыз беш жашка чыкканынан тартып чачы беш көкүл болуп өрүлүп жүрчү. Эң алгачкы жолкусунда каадасы менен тууган-туушкандарды чогултушуп, жашы эң улуу байбиче ырым-жырымы менен көкүлдү өрүп, анан кыз такыясын кийгизип, ошондон тарта «беш көкүлү жайнаган, периштеси ойногон кызды» беш көкүл деп атай башташчу. Кеп такыя сени ушак таркаткандан коргойт, ушакчы болбоого үндөйт дешкен. Апам, айтчу эле «Эгер

секелек сырттан уккан жаман сөздөрдү айтып келсе, анда энеси кеп такыясынын кулакчынынын ичине бир кабат кездеме каптап тигип койчу. Бул деген, жаманды укпай ошол уккан жериңде таштап кел деген эненин эскертүүсү, тарбиясы болгон» деп. Кызынын өткөөл курагында эне аны аябай катуу көзөмөлгө алган. Азыр мына ошондой бир четинен аяр да, бир четинен бекем да көзөмөл, тарбия жана түшүнүшүү болбогондуктан, жаш кыздар депрессия, стресс, суицид дегендерге кабылып жатышат деп эскерет Бүайша апа [6]. **Белдемчи** кыргыз аялдарынын этностук өзгөчөлүгүн күбөлөндүргөн, келбетин келишимдүү көрсөткөн көйнөктүн сыртынан кийилген, асты ачык үй тиричилигине ыңгайлуу жана жылуу кийим. Белдемчинин түсү, кооздолушу аны кийүүчү аялдын турпатына, жашына жана жыл мезгилине ылайыкталып, кийизден, териден калың же жука кездемеден тигилет. Белдемчинин байыркылары бир өңчөй кийизден же көрпө териден түгүн ичине каратып, сырты саймаланып кооздолгон. Белдемчилердин этеги кенен, үч же төрт бөлүктөн болуп, кур сыяктуу калыңыраак шырылган белдикке бириктирилет. Этеги тегерете оюу түстүү жибек жиптер илме, илмедос тигиштери менен саймаланат. Сыйга кийгендери кундуз менен жээктелсе, чарбачылыкка кийгендери кооздолбойт. Белдемчи – белине күч кубат берсин, өзүнө дем, белиң бекем болуп, кайраттуу болгун деп биринчи баласын төрөгөндөн баштап кийүүгө уруксат беришкен. Белдемчи да аймактык өзгөчөлүктү өз ичине камтыйт. Түндүк аймагында белдемчи алды жабык, кездемеси тегерете саймаланып жээгине кундуз карматылып кооздолсо, түштүк аймагында белдемчинин асты ачык болуп чети саймаланбай жасалат. Бел тарабы жана тегерек чети кол машина менен шырылган.

Сырткы кийим: чапан, ичик, чепкен болуп бөлүнөт. **Чапан** - сырт кийимдин бир түрү болуп эсептелип, женинин узундугу менен айырмаланат. Чапандын жердиги башайы, сатин, нооту, бөз, мата, тринке өңдүү кездемелерден жасалып, жылуу болуш үчүн жени менен бою бир бычылып, ага жүн, кебез салып жука кездемелерден ичтелет. Чапанды колдо ийрилген жиптен согулган таардан жана пахтадан да жасашканы белгилүү. Түштүк аймагында аялдар ар дайым сырт кийимди бел кур же колго жасалган кур менен дайыма курчанып жүргөнү белгилүү.

Ичик (тон) бул — элдик салттуу сырт кийим. Ал кездемеден тышталат, кара саксактан ичтелет. Мунун сырты өзүнчө, ичи өзүнчө тигилет. Шартка жараша ичиктин ичи ар кандай өңдөгү терилерден болот. Ичиктик жакага кара көрпө ойдогудай жарашат. Кийинчерээк бүйүрмө ичик да тигилүүдө. Ага топчу ордуна илгич кадалат [7-10]. Ичик териден жасалат. Терини ийлөө – териге көптүргүнү ачытып, айранга кошуп, терини кайнак суу менен жумшатып, ачыткыны ичине сүртөт. Ар күнү тырмап (сүрүп) аралаштырып турат. Тери ийге келгенде ашаткыны жууп, терини салкын жерге жайып коёт. Табына келгенде атайын бышырылган бор менен теринин бетине сүртүп чалгы менен бетиндеги чел кабыгын сыйрып кетирет. Андан кийин күнүгө тартып ийлейт, анан тондук даяр болот. Тонду чеберлер тигишип, чекесине козунун терисинен (барасынан) ичке кылып бастырган. Кышында жылуу болгон, ошондуктан аялдар жана эркектер кийген. Ичиктин түрлөрү: **Ичик** (тон) – бул койдун терисинен даярдалып жасалган. **Суусар ичик** – ичи суусардын терисинен жасалган, сырты кымбат баалуу кездеме менен капталган. **Түлкү ичик** – түлкүнүн терисин ийлеп, ийге келтирип анан ичик жасап, сыртын баалуу кездеме менен каптаган, бул буюмду аялдар да жана эркектер да кийген. Көбүнчө аялдар кийген. Изилдөө иштерибизде Чоң-Алай районунда кездештирдик, Шааркан апага жаш кезинде апасы жасап берген экен. **Паашайы ичик** – пахтадан ар түрдүү боёлуп, жалаң кабат аркак ичке пуладан согулат. **Ак аркак** – паашайы көчөткө окшош согулат. Пахтадан бышык ийрилип, жалаң кабат согулат. **Пиязи чепкен** - төөнүн жүнүнөн ничке ийрилип, жалаң кабат курулуп, аркагы да жалан кабат салынып

согулат. Биз да төөнүн жүнүн ийрип чапан жасадык, өтө көп эмгекти талап кылат. Бул багытта чебер, дизайнер Венера Конокбаева, пиязи чепкендин жайылышына чоң салым кошуп келе жатат. **Нооту чепкен** – кара койдун жүнүнөн ийрилген жиптен жалаң кабат, жалгыз жип менен согулат, аркагы да жалаң салынат. Согулуп бүткөн соң кайнак сууга салынып, силкип жиберилет. Бетине түк пайда болуп көркүнө чыгат да андан кийин аны чепкен кылып бычып тигишкен. Бул абдан сыйлуу кийим болгон. Дагы ногой жана напти чапандар да болгон.

Көйнөк, негизинен кызыл ашыкка жеткен узундугу жана моюндан оң тарабынан топчулангандыгы менен айырмаланган. Дагы бир өзгөчөлүгү – аялдардын кийими көп учурда саймаланып кооздолгон. Келиндер кызыл туникадан (мөмөнүн түсү), ал эми улгайган аялдардын көпчүлүгү ак же кыйла күңүрт түстөгү кездемеден көйнөк кийишкен. Сайма көйнөктүн бүткүл алдыңкы бөлүгүн жаап, чоң жана татаал болгон. Ошондой болсо да көп учурда сайма тиликтин жана жаканын айланасындагы кездеме тилкесин гана жапкан. XIX-кылымдын акырында топчуга топчулануучу көйнөктөр пайда боло баштаган. Жашы улуу аялдарга бүрмө, келиндердин жакасы капкак сыяктуу, ал эми кыздардын жакасы тегерек болгон. Бул багытта Зулпиян апа, Чоң-Алай районунун тургуну бычып, тигип көрсөтүп берген. Мурунку кездемелер: илас, атлас, генчири, сегизтепки, кирбишин, товар, сатин болсо, колдо жасалган **мата** пахтадан ийрилип, согулуп боёлуп даярдалса, **карбоз** да пахтадан ийрилип такта паласа салынып, көйнөк тигилген. Көйнөктү бычып, тиккенде эч кандай ашыкча кесиндилер болгон эмес.

Жогорудагы маалыматтарды, тарыхый булактарды, талаа материалдарынын негизинде “Уз-Даткалар” коомдук бирикмеси салттуу билимдерди жандандыруу жана жайылтуу максатында аялдардын кийимдерин жасап келүүдө. Он жылдан ашуун убакыттын ичинде бир канча аймактык өзгөчөлүктөрдү баса белгилеп көрсөтүү менен он бешке жакын форманы толуктап олтуруп, “Мурас” топтомун (коллекциясын) иштеп чыктык. Ал коллекция өз ичине аялдардын жаш өзгөчөлүктөрүн, колдонуу тартибин, каада-салттарын улуу тарыхты камтыйт. Кийимдерди жасоо ыкмаларында салттуу усул (ыкма) колдонулган. Кийимдердин салттуу ыкмада жасалышы аймактарды кыдырып жүрүп чебер байбичелердин жасап көрсөтүүсү менен иштелип чыккан. Нукура таза өндүрүштөн (боёктордон, кездемелерден) өнүмдөр колдонулган. Пахтадан, койдун, төөнүн жүнүнөн жасалган таарлардан чапандар даярдалган. Баш кийимдер: кеп такыя, дүрүя жоолук эски ыкмада саймаланган. Мурас коллекциясын жаштарга жеткирүүгө күнүнө кийүүгө ыңгайлуу болбогондуктан ошол коллекциянын миниатюрный (кичинекей) варианты иштеп чыгылган. Ал жерде аялзатынын жети курагы (жаш өзгөчөлүгү) чагылдырылып берилген. Аруузат куурчактар топтому мектеп окуучуларынын катышуусунда даярдалды. Окуучулар жөн эле куурчак даярдабастан аялзатынын маданияты менен кошо кийимдерди кийүү тартиби, колдонуу эрежелери, жаралуу тарыхы жөнүндөгү маалыматтар камтылган. Окуучулар кичинекей куурчактарды жасоо менен опол тоодой маалыматка ээ болуу менен өздүк чыгармачылык жөндөмдөрүн ачууга сонун мүмкүнчүлүк болду десек жаңылышпайбыз.

Жыйынтык

XIX-кылымдын экинчи жарымынан баштап XX-кылымдын биринчи жарымына чейин материалдык эмес маданий мурастар өнүгүүнүн бийик даражасына жеткени аныкталды. Борбордук Азиядагы эң байыркы элдердин катарына кирген кыргыз эли көөнөрбөс кол өнөрчүлүктүн башаты болгондугу, тарыхы терең кийимдер өзүнө көптөгөн маалыматты камтыганы терең изилденди. Кыргыз эли көчмөн турмушта жашагандыктан жаратылыш менен тыгыз байланышта болуп, мал чарбачылыгын кеңири пайдалануу менен күнүмдүк жана

белгилүү күндөргө атайын кийимдерди чеберчилик менен жасагандыгы тастыкталды. Келечек муунга баалуулуктарды жеткирүүдө музейлердеги сакталган экспонаттар аркылуу маалымат берүү менен, кийимдерди жасап көрсөтүүдө устат-шакирт ыкмасы колдонгондугу анык.

Колдонулган адабияттар:

1. **Ташкулова, Ш.Б.** Талаа изилдөө материалдары [Текст] / Ш.Б.Ташкулова, Б.К. Термечикова.- Ош, 2019.
2. **Ташкулова, Ш.Б.** Каляк [Текст] / Ш.Б.Ташкулова. - Ош, 2019.
3. **Иманкулова, А.С.** Кыргыз аялдарынын элдик нукура кийимдеринин конструкциялык өзгөчөлүктөрү [Текст] / А.С.Иманкулова, Бикир к. А. // Известия КГТУ. – Бишкек: КГТУ, 2018.
4. **Ташкулова, Ш.Б.** Одежда кукол женщин как отражение культуры кыргызов-кочевников [Текст] / Ш.Б.Ташкулова, Б.К.Термечикова // Межд. журн. эксперимент. образов. –Москва, 2021. – С.15-19.
5. **Ташкулова, Ш.Б.** Памирлик кыргыздар жана алардын улуттук мурастары [Текст] / Ш.Б.Ташкулова, Б.К.Термечикова // Наука, новые техн.и иннов. Кыргызстана. – Бишкек, 2020.
6. **Айдарова, Ы.** Борбордук Азия маданий мурастары [Текст] / Ы.Айдарова // Көркөм публицистика баяндамалар Борбордук Азия университети. – Бишкек, 2022. – 48 б.
7. Википедия. Ичик // [электронный ресурс] режим доступа: <https://ky.wikipedia.org/wiki/>. – Загл. с экрана.
8. **Ташкулова, Ш.Б.** Философический смысл кыргызских узоров [Текст] / Ш.Б.Ташкулова // Наука.Образование.Техника.- Ош: КУУ, 2019.- №2.- С. 133-138.
9. **Исраилова, Г.А.** Традиционные головные уборы кыргызов- трансформация и место в современности [Текст] / Г.А.Исраилова // Наука. Образование. Техника.- Ош: КУМУ, 2023.- №1.- С. 66-69.
10. **Ташкулова, Ш.Б.** Наследия характеризующие величие кыргызского народа [Текст] / Ш.Б.Ташкулова // Наука.Образование.Техника.- Ош: КУМУ, 2022.- №3.- С. 79-84.

DOI:10.54834/16945220_2023_3_108

Поступила в редакцию: 25.10.2023 г.

УДК 93/94

*Абдыкулова Р.А.**доцент Кыргызско-Турецкого университета Манас, Кыргызская Республика*

АРХИВ МАТЕРИАЛДАРЫНЫН НЕГИЗИНДЕ ОСМОН МАМЛЕКЕТИ МЕНЕН КОКОН ХАНДЫГЫНЫН ОРТОСУНДАГЫ ДИНИЙ БАЙЛАНЫШ

Бул жумушта изилдөөнүн предмети катары XIX кылымдагы Кокон хандыгы мезгилинде ажылык сапарга барган элчинин Стамбул аркылуу султанга хандын катын алып барганы тууралуу маалыматка байланышкандыгы каралат. Изилдөөнүн максаты- архив документти которуп, анализдөө, Орто Азиянын тарыхында алган ордун ачып берүү. Изилдөө методдору-архив документти төрт бөлүктөн тургандыктан аларды транскрипциялоо, кыргызчага которуу, анализдөө. Изилдөөнүн жыйынтыгы-Кокон хандыгы мезгилиндеги Осмон мамлекети менен болгон диний байланыштын элчи кызматын аркалагандар өздөрүнүн маселесин чечүүдө кызматтан пайдаланганын байкоого болот. Изилдөөнүн илимий баалуулугу-Кокон хандыгы дооруна таандык жаңы архив булагы болгонунда жатат. Алынган натыйжалардын практикалык мааниси-архив документин Кыргызстандын 19-кылымдагы тарыхы боюнча булак катары пайдалануу. Изилдөөнүн келечегимындай архив булактарын которуп, тарыхый аспекттен анализдөө.

Негизги сөздөр: Осмон мамлекети; диний байланыш; Орто Азия; султан; Кокон; хан; кат; дин; мураскор; архив документи; ислам.

РЕЛИГИОЗНЫЕ ОТНОШЕНИЯ ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ С КОКАНДСКИМ ХАНСТВОМ ПО АРХИВНЫМ МАТЕРИАЛАМ